

Varför Varin ristade

1 Rökstenen
är vår märkligaste
runsten. 2,5 meter
hög och täckt med
över 750 runor.

Rökstenen är den märkligaste runsten som finns. Varför Varin ristade den vet ingen. Kanske är nyckeln till stenens inskrift att Varin var *thul*, en som skulle minnas och berätta å ättens vägnar.

AV GUN WIDMARK

För 1200 år sedan fick en son ett enastående minnesmärke. Världens längsta och kanske hemligaste runristning. Men varför fick denne döde Vamod en så märkvärdig sten? Och varför uttrycker sig hans far sedan så hemlighetsfullt?

Runstenar är en mycket märklig del av vår kulturskatt. De berättar på sin tids språk om människor som en gång levde och ofta färdades långt bort i världen. I regel är runstenarna inte svårtydda, men detaljer kan vara oklara. Texten kan vara skadad, ristaren kan ha gjort något fel och runskriftens 16 tecken är för få för att vi utdiktigt ska kunna tolka orden.

Rökstenen är vår märkligaste text från forntiden. Den är ett enastående minnesmärke över en ung man. Det är den längsta runinskrift som vi känner till. Den är ristad delvis i svårtydd lönnskrift. Där finns dunkla anspelningar på ett redan då förflutet. Den gåtfulla och fascinerande ristningen har lockat många forskare till fantasifulle tolkningar.

För att bli förstådda kräver egentligen alla runristningar en tolkning på tre nivåer. Först och främst måste runorna vara rätt lästa. Därefter måste man förstå vad runorna betyder, textens mer bokstavliga innebörd. Till sist behöver man också förstå textens funktion i sin samtid, vad den betydde för de läsare som beundrande måste ha sett på den resta stenen med dess rödfärgade runor. Den sista tolkningsnivån kan ibland uppfattas som oproblematiske. De flesta runristningar kan faktiskt jämföras med en nutida dödsannons. Där talas om vem som är död, vilka de närmast sörjande är och inte sällan finns en liten vers tillfogad.

Kortkvistrunor och chiffer

För Rökstenens del står det dock klart att alla de tre tolkningsnivåerna är fulla av problem. Att ordet "runa" egentligen betyder "hemlighet" blir högst påtagligt då man står inför Varins text. Redan på den första nivån möter man påtagliga svårigheter.

Stenen är ristad med så kallade kortkvistrunor, och dem kan vi läsa, men Varin fyller på med chifferskrift av olika slag - han vill uppenbarligen att vi bara med svårighet ska kunna förstå. Svårast att tyda är de stora lönnkorsen. Forskningen har trots allt lyckats forcera Varins listigt uttänkta hinder, och möjligen har sista ordet sagts också beträffande lönnkorsen.

Men detta framsteg till trots blir det svårt att - på den mellersta nivån - sammanställa de många runorna till ord och hela meningar. Delvis rör det sig om ganska elementära svårigheter, som i vilken ordning man ska läsa de över hela stenen utspridda skriftraderna. Här har olika forskare förfarit rätt godtyckligt. Elias Wesséns förslag från 1958 att man vid läsningen bör gå från det lätta till det svåra förefaller ändå vara en acceptabel princip, i synnerhet som textens innehåll tycks följa samma regel. Man kan förstås invända att det inte är helt klart vilken chiffertyp som Varins samtida uppfattade som lättare eller svårare än en annan.

Sakumukmini

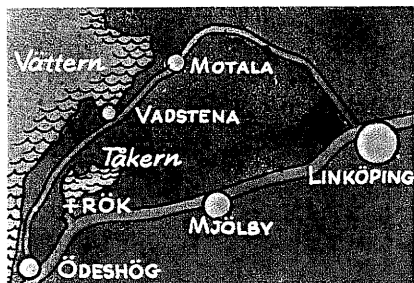
Som släppliga andra runristare har Varin bara ibland använt ordskillnadstecken. Uppdelningen i ord får alltså läsaren stå för och den blir inte lättare av att en och samma runa kan användas både som slutruna i ett ord och som begynnelse-runna i det följande ordet. En runföljd som flera gånger återkommer på Rökstenen är SAKUMUKMINI. Det första ordet är säkert "sagum", ett ord i ålderdomlig form som kan betyda antingen "jag säger" eller "låt oss säga". Det andra ordet kan däremot uppfattas som antingen UKMINI eller MUKMINI. Det förra kan man översätta till "de unga", det senare till bla "folkminne". Båda tolkningarna är fullt möjliga.

En viktig nyckel till texten är den fornordiska poetiska litteraturen, den Edda- och skaldediktning, som islänningarna under medeltiden skrev ner och på så sätt bevarade.

KENNETH KARLSSON

"Till minne av Vamod står dessa runor. Men Varin skrev dem, till minne av den döde sonen."

KENNETH KARLSSON

Rökstenens historia

Varin ger oss en dikt på det gamla versmåttet fornyrdislag och smyckar dikten på traditionellt sätt med allitterationer, dvs begynnelse- och poetiska omskrivningar. Den furste som hyllas i strofen bör vara västgoternas kung Teoderik, vars minne länge levde kvar i den germanska världen. Det är ett tilltalande förslag att hjältebilden av honom kan vara inspirerad av den ryttarstaty som Karl den store år 801 lät flytta från Ravenna till Aachen.

NIT en gåta

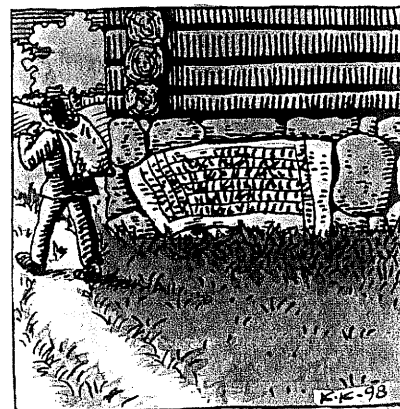
En mycket nära parallell till Varins strof kan man finna i ett norskt skaldeväde från omkring år 900 som berättar om Uppsalas kungaätt. Det är troligt att Varin har känt till något svenskt kväde med samma ämne.

Efter diktavsnittet skriver Varin att "Gunnas häst ser föda på slagfältet", och även här är vi nära skalde-diktningen. Det rör sig om en poetisk omskrivning, en sk kenning: den häst som stridens valkyria Gunn rider på är en varg. Det är alltså vargen som får föda på slagfältet. Hela Varins starkt stiliserade text har som klangbotten den avlägsna värld som vi möter i den gamla isländska litteraturen. Striderna spelar där en stor roll. Vi befinner oss också i ett ättensamhälle där man räknade släktledd bakåt, mindes Ingevaldsättlingarna och visste vem som var son till vem.

Med hjälp av sådan kunskap, hämtad från den isländska litteraturen, kan vi någorlunda fånga meningen med texten. Det närmaste en officiell översättning man kan komma av Rökstenen är den som är gjord av Runverket. Bara på en punkt har Varin där fått stå otolkad. Vad han velat säga med det NIT som vi finner ristat med stora lönnrunor mot slutet av texten är åtminstone tills vidare hans egen hemlighet.

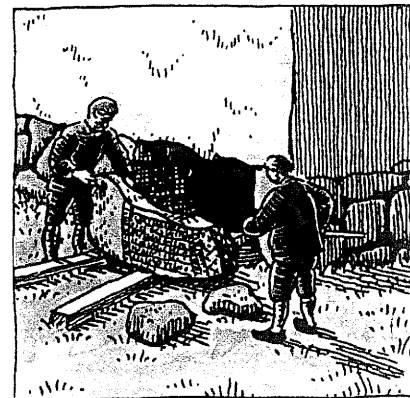
1 Någon gång på 800-talet ristar Varin till minne av Vamod och stenen reses på okänd plats i trakten kring Rök.

2 På 1200-talet byggs en kyrka i Rök, och stenen muras in i ett magasin för spannmål, en sk tiondebod. Endast runorna på framsidan är synliga. Detta vet vi genom en avritning från 1600-talet.

3 Spannmålsmagasinet rivs 1843 och runstenen tas fram, men muras omedelbart in i kyrkans vapenhus. Kyrkoherden i församlingen, prosten Hedmark, hinna dock göra en avritning av hela ristningen.

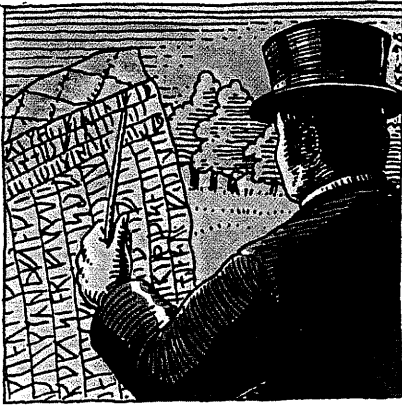
4 Riksantikvarien låter 1862 bryta ut runstenen ur vapenhusmuren, "afteckna runorna och slutligen uppressa det åldriga minnesmärket på lämpligt ställe på kyrkogården." Fyra år senare tolkas inskriften för första gången, så när som på de delar som är skrivna med chiffer, lönnrunorna.

tet av texten är åtminstone tills vidare hans egen hemlighet.

Även om det alltså går att göra en begriplig, om än något provisorisk översättning av Rökristningen, så är det klart att en djupare förståelse av den kräver att vi kan se en mening också på den tredje tolkningsnivån. Vad ville egentligen Varin med sin ristning? Kan vi finna svaret på den frågan blir också den bokstavsnära tolkningen litet lättare.

Naturligtvis har frågan sysselsatt

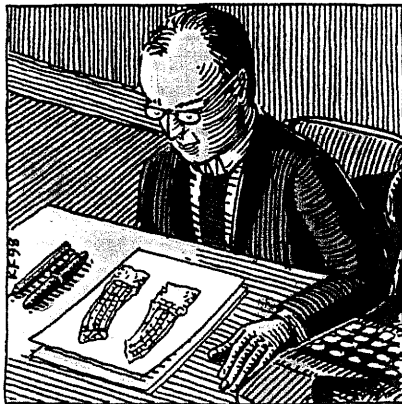
forskarna ända sedan de började syssla med stenens gåtor. För den som 1878 gjorde den första tolkningen, norrmannen Sophus Bugge, var det självklart att texten måste handla om den döde Vamod. (Bugge använde den namnformen som nog bör föredras framför den också använda Vamod.) En helt annan tolkning gjordes senare av litteraturhistorikern Henrik Schück. Texten har för honom en litterär karaktär; det rör sig om ett sammandrag av en

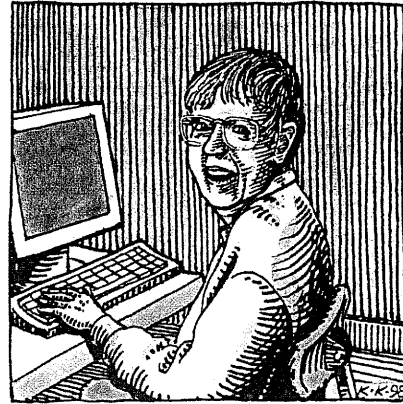
5 Sophus Bugge lyckas 1878 tyda ett chiffer, förskjutningsrunorna, näst längst upp på baksidan, och blir också den förste som försöker tolka runorna på vänstra kortsidan. År 1910 förstår han att de ska läsas uppifrån och ner och kan då tyda även dem.

6 Otto von Friesen ger 1920 en godtagbar lösning av den sista lönnskriften, runkorsen. Han föreslår dessutom att stenen var rest som en uppmaning till ättens unga att utkräva hämnd för Vamod som stupat i striden mot tjugo kungar.

7 Elias Wesséns tolkning från 1958 står i kontrast mot tidigare tolkningar genom att den är helt befriad från mystiska och mytiska drag. Han uppfattar innehållet som sägner berättade av Varin för att hedra Vamod. Wessén föreslår också en läsordning där de olika lönnskrifterna kommer sist.

8 Artikelförfattaren ser Varin som thul och hittar så en rimlig förklaring till varför Vamod fick ett så enastående minnesmärke.

ordning och de var därför numrerade – ett grepp som ofta användes också i gammal isländsk poesi. Men det är bara delar av det stoff som Varin känner till som återges. Myterna och sägnerna hänger inte ihop, och eftersom de för länge sedan är glömda har vi ingen möjlighet att i djupare mening förstå texten. Bara de som var samtida med Varin och delade hans kultur kunde begripa hans text. Varin har velat visa sin lärdom och kunskap för dem, och det syftet hade också hans användning av lönnskrift.

Vi kan nog aldrig förstå

Denna förnuftiga tolkning bär antagligen ganska långt. Läsaren befrias från en del tolkningsbördor. Sägner blir sägner och ingenting annat. Svårigheten att skapa sammanhang kan man bespara sig eftersom Varin inte har velat ge något annat än fragment. Men svagheten i Wesséns uppfattning av ristningen är att kopplingen till Vamod och hans död blir nästan obefintlig. Man frågar sig också om det verkligen bara var lärdomshögfärd som låg bakom en ristning som förefaller så angelägen för sin upphovsman att varje liten plätt på stenen systematiskt utnyttjats.

I själva verket finns hos Wessén ett uppslag till en helt annan tolkning än den han egentligen föreslår. Han tänker sig nämligen att Varin var "thul". Vad som menas med ordet thul är visserligen inte helt klart, men innebörden kan bättre förstås med hjälp av ett närbesläktat verb som betyder "läsa upp, recitera". Thulen bör alltså ha ägnat sig åt recitation i någon form. Frågan är vad recitationen hade för uppgift.

För Wessén var det självklart att det rörde sig om en recitation för nöjes skull, underhållning under mörka vinterkvällar. Den uppfatt-

dikt om Varins och Vamods ätt med tillägg av några dunkla myter.

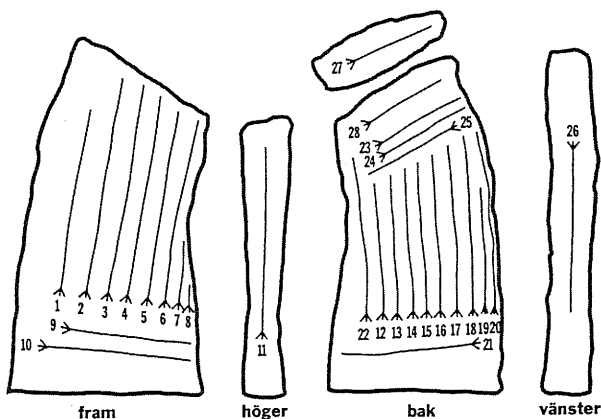
En mycket suggestiv och länge allmänt accepterad tolkning gav Otto von Friesen år 1920. Han såg i texten en intensiv maning till ättens unga att utkräva hämnd för Vamod som hade stupat i striden mot tjugo kungar. Den tyske forskaren Otto Höfler vidgade 1952 hämndmotivet i mytisk och mystisk riktning. Senare, 1983, har norrmannen Ottar Grønvik gått vidare på samma väg

och ur texten läst ut en mycket speciell kulthandling: Vamod är från födseln överlämnad åt guden Tor som låtit honom segra i striden men som också inkrävt sin tillhörighet.

Som alldeles befriad från mystiska drag framstår Elias Wesséns tolkning från 1958. Enligt Wessén har Varin velat hedra Vamod genom att påminna om några olika myter och sägner som ingick i Varins minneskatt. I Varins berättarteknik ingick att sägnerna skulle presenteras i viss

TECKNINGAR: KENNETH KARLSSON/UNDERLAG: OLOV LÖNNQVIST

RÖKSTENEN RUNA FÖR RUNA

3 **Många förslag till läsordning** har föreslagits genom åren. Den som anges här är Elias Wesséns. Tolkningen är Runverkets och den är inte helt identisk med artikelförfattarens översättning.

f u th a r k h n i a s t b m l r

Rökrunor

De flesta av Rökstenens runor är så kallade kortkvist-runor, ibland kallade Rökrunor. Kortkvistrunor användes tillsammans med s k normalrunor från 700-talet och framåt. Innan dess användes en runrad med 24 olika tecken. På stenen är raderna 21 och 22 huggna med omformade ornerade runor ur denna äldre runrad.

1 +

Till minne av Vämod står dessa runor

2

Men Varin skrev dem, fadern, till minne av den döde sonen

3

Jag säger de unga det, vilka de två stridsbyten var

4

som tolv gånger blev tagna som krigsbyte,

5

båda på en gång från man efter man. Det säger jag som det and-

6

ra vem som för nio släktled sedan miste livet

7 8

hos reidgoterna och han dog hos dem till följd av sin skuld.

9

Då rådde Tjodrik den dristige, sjökrigarnas

10

hövdning över Reidhavets kust. Nu sitter han rustad på

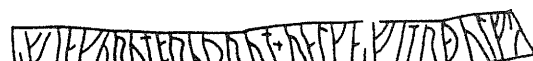

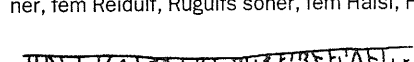
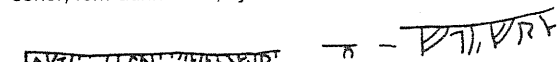
11

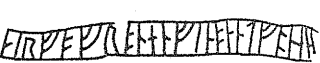
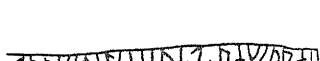
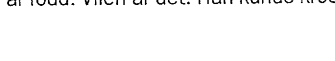
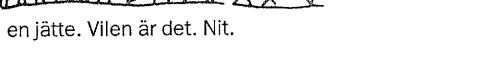
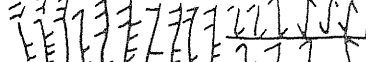
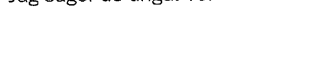
sin gotiska häst, med sköld över axeln, den främste av Märingar.

ningen om en thuls verksamhet är dock inte den vanliga. Det har tvärtom framhållits att thulen bör ha haft en viktig samhällsfunktion. Antagligen har han haft en roll i mer formella sammanhang där en text alltid skulle läsas i samma form. En tysk forskare har kallat honom

"Kultredner", dvs kulttalarare. En dansk runsten talar om en "thul på Salhöga", vilket tyder på att en thul var knuten till sin gård. Att vara thul tycks alltså i det förhistoriska samhället ha varit en befattning, med all sannolikhet innehavd av en enda person på gården.

Tillskriver vi Varin funktionen att ha varit en sådan thul på en släktgård i Östergötland blir mycket i Rökristningens text genast begripligare. Texten har klara drag av rit. På stenen upprepas flera gånger "Jag säger..." (eller "Låt oss säga...") vilket faller naturligt på plats i en rit.

- 12
Det säger jag som det tolfte var Gunns häst
- 13
ser föda på slagfältet, där tjugo konungar
- 14
ligger. Det säger jag såsom det trettonde, vilka
- 15
tjugo konungar satt på Själland under fyra
- 16
vintrar, med fyra namn, födda
- 17
åt fyra bröder. Fem med namnet Valke, Rådulfs sö-
- 18
ner, fem Reidulf, Rugulfs söner, fem Haisl, Hords
- 19
söner, fem Gunnmund, Björns söner.
- 20
Nu för de unga säger fullständigt envar(?) ... eftersporde(?)

- 21
Jag säger de unga det, vem av Ingvalds-
- 22
ättlingarna som blev gäldad genom en hustrus offer.
- 23
Jag säger de unga, åt vilken kämpe en ättling
- 24
är född. Vilen är det. Han kunde krossa
- 25
en jätte. Vilen är det. Nit.
- 26
Jag säger de unga: Tor
- 27
Sibbe viets väktare
- 28
avlade nittioårig (en son)

Översättningen finns i Rökstenen, en broschyr utgiven av Riksantikvarieämbetet.

Det finns också en annan upprepning av samma slag, den som enligt de flestas mening och i Runverkets översättning lyder "Vilen är det". Det är dock diskutabelt om en sådan översättning ens är möjlig. Redan Bugge föreslog en helt annan tolkning: "Viljen I det?" Och en sådan

fråga blir helt rimlig om vi tänker oss att den ingår i en rit och ställs till en församling som då förväntas ge ett jakande svar. Frågan är också inplacerad i texten just innan vi kommer fram till den allra lönnligaste skriften, och man kan tänka sig att det här krävdes en sorts samtycke av

åhörarna innan thulen gav sig in på det mycket hemliga.

Jan de Vries, holländsk specialist på nordisk forntid, har framhållit att thulen var en kunskapsbevarare. Det passar väl in på Rökristningen. Vad som där reciteras är ju "minnen" av något slag. Jag utgår då från

Lönnskrift

Det finns fyra olika former av lönnskrift på stenen. Mest iögonfallande är runkorsen. De bygger på att man delat upp runraden i tre grupper, s k ätter. Man dechiffrerar genom att räkna strecken och låta dem ange först ätt och sedan runa inom ätten. Första armen har två streck, den andra har fem, och ska därför tolkas som andra ätten, femte runan, det vill säga "s". Denna enkla princip kan dock varieras på en mängd sätt och det blir inte enklare av att Varin stoppat in vanliga runor mitt i lönnskriften. De två lönnchiffer som är ristade på vänstra kortsidan anger på samma sätt runor genom att man räknar runornas ordning inom ätten. Formen är dock enklare. På baksidan av stenen finns ett s k förskjutningschiffer. Man byter där ut varje runa mot den närmast följande på runraden.

4 Rökstenens ovsida.

att man bör läsa MUKMINI i stället för UKMINI. Ordet minne betyder här "bevarat minne", "tradition". På ett skadat och därför svårläst parti av texten återkommer det troligtvis i en sorts avslutande eller förberedande sammanfattning: "Nu säger jag minnena fullständigt."

De minnen som Varins text först uppehåller sig vid rör strider av något slag – man kan tänka sig att det är förfädernas bedrifter som på detta sätt har hugfästs. Sedan går texten över i fördolda anspelningar: en hustru har offrat sig, en ättling har fötts åt en kämpe, en nittioåring har avlat en son. Det gemensamma temat kan ha varit att en son har fötts åt ätten på egendomliga vägar.

Många minnen borta

En text med sådana beståndsdelar kan utan svårighet knytas till någon ceremoni som hade sammanhang med Vamods död. Men vad Varin har tecknat ner är uppenbarligen bara brottstycken av en sådan ceremoni. Utelämningsarna kan visserligen förstås som en naturlig följd av att ste-

nen inte på långa vägar gav honom det utrymme som skulle ha behövts. Att han givit sin text en så fragmentarisk karaktär är ändå egendomligt. Han har numrerat sina "minnen", men hoppar i uppräkningsord från 2 till 12. Ett av "minnena" materialiseras i ordet "Tor" och ingenting annat. Mitt i den karga knappheten slösar han ändå dyrbart utrymme på upprepningar som inte lägger något till innehållet utan måste ha med själva recitationssituationen att göra. Det var alltså viktigt för honom att inte bara föreviga innehållet i sina "minnen" utan också formen för själva ceremonin.

Man har all anledning att fråga sig till vilken läsare som Varin vände sig med sin text. Vem förstod egentligen en så hoppande text med så nyckfulla nedslag i ett omfattande innehåll? Svaret måste bli att den bara kan ha fungerat för dem som i förväg visste precis vad allt handlade om. Och eftersom innehållet är så speciellt som det är, kan de invigda knappast ha varit andra än den egna ätten. Dess medlemmar kände till

vilka minnen som var numrerade 3 till 11, och de visste också hur ättens åkallan till Tor skulle lyda. Ristningen blev en sorts påminnelse så att de inte skulle tappa sammanhanget.

Då får ristningen mening

I ett sådant sammanhang blir Rökstenen meningsfull. Varin hade kanske mist sin ende son. Denne son kan ha varit den som skulle axla värdigheten som thul efter Varin och överta det omfattande kunskapsstoff som Varin förvaltade å ättens vägnar. Vamod var garantin för att minnena skulle traderas vidare så som det hade brukat ske i ättens historia. Nu var Vamod död.

Kanske kände Varin också att något i tiden höll på att förändras. Wessén har påmint om att Ansgar var på väg till Birka ungefär samtidigt med att Varin ristade sina runor. Tor skulle efterträdas av Kristus, och en ny skriftlig kultur skulle så småningom ersätta den gamla muntliga. Varin kan ha känt sig som bevarare av ett hotat kunskapsarv.

Det som bara hade existerat i muntlig form och levtt endast i människors minne, det skrev nu Varin ner. Han skrev i ett nästan oförgångligt material. Hans stora runtäckta sten väckte säkert omedelbart uppmärksamhet. En helt rimlig tolkning av namnet Rök är att det är identiskt med gotländskans "rauk" och syftar just på den resta stenen som alltså många måste ha fäst sig vid. Men begriplig kan stenen knappast ha varit för mer än ett fåtal ens under Varins samtid. Vi som många sekler senare stavar oss fram i det dunkla budskapet kan antagligen aldrig komma så långt att vi riktigt förstår allt i det. Men en dörr öppnad på glänt mot en för oss alldeles främmande kultur är det i alla fall som Varin har lämnat åt kommande släkten. ■

GUN WIDMARK

ÄR PROFESSOR EMERITUS

I SVENSKA SPRÅKET VID UPPSALA UNIVERSITET.